

Česko-ruské interference v překladu

— Publicistický překlad II, Jaro 2017

1. Přílišné lpění na originálu (doslovný překlad)

a. Doslovnost (transkripce není překlad:-)

Не то пять минут, не то семь минут, не то целую вечность - так и метался в четырех стенах, ухватив себя за горло, и умолял Бога моего не обижать меня.

****Ne to pět minut, ne to sedm, déle než věčnost zmítal jsem se mezi čtyřmi stěnami***
(M-P, přel. L. Konvička)

b. Doslovnost na úrovni syntaxe (záměna kompaktní vazby vedlejší větou):

Nikoli Viděl jsem je házet po sobě sněhovými koulemi, ale Viděl jsem je, jak po sobě házejí sněhovými koulemi, nebo ještě lépe Viděl jsem je, jak se koulují.

c. Doslovnost na úrovni syntaxe (přeformulování celé věty)

Нужно будет спросить у Муртазы, когда он будет в настроении, – пусть подсчитает.

** Bude třeba požádat Murtazu, když bude mít náladu, ať to spočítá. Raději: Až bude mít Murtaza dobrou náladu, poprosí ho, aby to spočítal.*

d. formální ekvivalence místo funkční ekvivalence (doslovný překlad na úrovni lexika)

Písně Božího narození nejsou nic jiného než koledy (polsky se Vánoce totiž řeknou „Boże Narodzenie“). (V. Slezák)

ukázky

Překladatel musel navíc vzplanout velkou láskou k polskému slovosledu a nabízí nám ho hojnou měrou i pro češtinu: *Na svahu tohoto, nad Prahou se tyčícího návrší, stojí od roku 1950 největší na světě sedmnáctimetrový pomník jezdce na koni.*

Český sněm rozhodl o pozvání na trůn patnáctiletého Vladislava.

Když lékař, který byl krátkozraký, pozvedl do výše očí hrudku pokládanou za jazyk, vlivem vlhkosti dechu, v ní obsažené drobečky krve změnilly barvu na růžovou nebo dokonce i červenou.

Pražští studenti nadšeně vítali z Polska přicházející, s carským režimem bojující, pětadvacetiletou dívku, Annu.

Nebojte se doslovnosti!

Je ale doslovnost vždy problém?

Když se ale vrátíme k počáteční otázce, proč by vlastně měl dnes český čtenář číst Čarovnou horu, existuje na ni ještě jedna odpověď: protože román vyšel ve zbrusu novém překladu Vratislava J. Slezáka, který mu dal i nový název (původní překlad z roku 1958 měl název Kouzelný vrch). A je to jeden z těch překladů, kdy má čtenář pocit, že němčina oděná do češtiny je skvostný jazyk. Jinými slovy, bohatý literární jazyk není jen přidanou hodnotou četby, ale samostatným estetickým zážitkem. Autor překladu si bravurně pohrál se šroubovaností vět, které vyjadřují Mannův potměšilý odstup od svých často hysterických postav a dodávají celému románu nádech komičnosti i v těch nejtragičtějších okamžicích.

Hanse opouští autor někde na válečném poli, ponechaného napospas palbě a v pochybnostech, zda se konce války dožije. Česky znějí jeho slova takto: „Buď sbohem, Hansi Castorpe, prostosrdečné života dítko klopotné! (...) Dobrodružství ducha i těla, která tě pozvedla z obyčejnosti, ti dala duchem přežít to, co tělem přežiješ asi stěží.“ No uznejte, není ta němčina skvostný jazyk?

2. Aktuální větné členění

- prostudovat si *Knížka o slovosledu, Současná česká stylistika*
- **Téma, réma, tranzit** (vyjadřuje vztahy, často slovesem), **kulisa** (okolnosti)
 - V neutrálním sdělení stojí téma na začátku a réma na konci věty. Takový slovosled je bezpříznakový a označuje se jako **objektivní**.
 - Chce-li mluvčí vyjádřit důraz, je možné přesunout réma na začátek věty. Jedná se o tzv. **subjektivní** slovosled, který je v ústním projevu provázen patřičnou prozodií s umístěním intonačního centra a důrazu na réma.
- Problémy s AČV má většina začínajících překladatelů, přitom je velice snadné jej opravit, stačí si nahlas přečíst hotový překlad (zadržávání = potenciálně problematické místo)

Ruské x české AVČ

Ruské AVČ je naštěstí velmi podobné českému, ale ruština má větší tendence k subjektivizaci slovosledu, zvláště v mluveném jazyce.

V ruštině tedy může být réma a větný přízvuk (to, co je nové) i uprostřed věty:

Вера уважает Бориса. = *Věra si Borise váží.*

Это подозрение обидело Машу. = *To podezření Mášu urazilo.*

Елена теперь в Злине живет. = *Helena teď bydlí ve Zlíně.*

3. Rozvíjejí větný člen před zákl. skladebnou dvojicí

Яна поедет в Прагу. = Jana pojede do Prahy.

Завтра Яна поедет в Прагу. = Zítرا pojede Jana do Prahy.

4. Zesilování/zeslabování textu (autorský styl)

- Někteří autoři píší záměrně suchopárně (funkční opakování sémanticky chudých výrazů), proto není potřeba vždy a za každou cenu používat širokou paletu synonym.
- Nemístný je například překlad sémanticky chudých sloves (*come, uđmu* jako *přištrádovat si to, přicupitat* ap.)
- Náhrada 1:1 (pokud někde uberu, jinde přidám, ale jen jednou)

5. Nepochopení předlohy

Spočívá:

- a. v neznalosti jazyka a jeho idiomatiky
- b. v nerozpoznání metatextových odkazů (aluze)
- c. v neznalosti kulturního a historického pozadí (reálie)

Autoři do svých textů rádi vkládají citáty, aluze, kalambury, okřídlené fráze, verše jiných autorů... a neradi přímočaře prozrazují, odkud je mají (sečtělý čtenář to přeci pozná!). A tím spíše to musí poznat překladatel.

Překladatel musí velmi dobře znát **klasickou literaturu svého oboru, oblíbené filmy, písně, básně, biblická přísloví...**

Překladatel musí vše ověřovat v encyklopediích, historických knihách, mít známé mezi historiky, etnology, kulturology, sportovci... a neustále se ptát.

Při překladu ruské literatury je vhodné dobře znát ruský kulturní kontext 19. a 20. století:

нажеский корпус = vojenská gardová škola, nikoli pážecí institut

кадетская форма = kadetská uniforma, nikoli kadetská forma

духовник = zpravodník, nikoli duchovní

мать моего отца была в тайном постриге = byla tajně postřižena (tj. složila mnišské sliby), nikoli byla tajně ostríhána (sic!) (všechny příklady M. Řoutil)

odborné výrazy z oblasti pravoslaví

Termíny церковь či храм (pravoslavný chrám), костел (katolický kostel), кирха (protestantská modlitebna), скит (poustevna) se liší, proto je vhodnější užívat pro označení svatostánku v pravoslavném prostředí spíše než kostel přesnějšího názvu **chrám**.

Svévolné zacházení s teologickými, filosofickými a náboženskými pojmy mate čtenáře a předává mu nepravdivou informaci, kupř. ruské тварь označuje všechny stvořené bytosti, není tedy „výrazem pro živočicha“ (s. 62), čotki nejsou „modlitba podobná růženci“, ale modlitební pomůcka (rusky též вервица, u staroobřadců pak лестовка, s. 178) (M. Řoutil).

ukázky

AD a) (neznalost jazyka) *Ladislav se svou maminkou do Polska jezdil (kulatě zastřižený), zejména k rodině v Gdaňsku.* Nahlédnutím do originálu zjistíme, že záhadné závorky obsahují výraz „na okragło“ = kolem dokola, pořád, často. (V. Slezák)

AD b) (neznalost metatextů) Co znamená špatně přeložená věta „*Na nic se neptej manželky svého suseda*“?

AD c) (neznalost kult. pozadí) *По закону Божьему я однажды получил на экзамене единицу по двенадцатибалльной системе - **Podle zákona Božího** jsem jednou dostal při zkoušce **jedničku** ve dvanáctinovém systému* (закон Божий = pravoslavný katechismus!, получить единицу = propadnout!) (M. Řoutil)

ukázky

Jedině neznalostí polštiny i polských, českých a rakouských reálií mohla vzniknout označení **bitva pod Moháčem, bitva pod Grunwaldem**; polské pod ve spojení s místem je samozřejmě české u. (Prostě pod psa.) Praha však v překladu sluje nadvltavské hlavní město. Dále se tu setkáme s knížetem **sedmihorským** místo se **sedmihradským**, s dárkem z **Mazowsze** místo z **Mazovska**, s **druhým rozebráním Polska**, čemuž se česky odedávna říká **druhé dělení**; a dokonce Konopišťan František Ferdinand d'Este jako **arcikníže** (z polského arcyksiążę) místo **arcivévoda** si vzal pobožnůstkářskou manželku. (V. Slezák)

6. Pasiva a přechodníky

Pro češtinu nejsou **pasiva** tolik přirozená, jako pro jiné slovanské jazyky, v překladu bychom je proto měli používat s mírou. Češtině jsou vlastní **aktivní** vazby.

Nikoli tedy *tajemství je zahalováno*, je to *správně chápáno*, ale *se zahaluje*, *se chápe*, nikoli *Unie je vedena moudrými lidmi*, ale *Unii vedou moudří lidé*.

Přechodníky jsou sice velice krásné a šetří místo, ale často překlad nemístně historizují (nemusí to však být pravidlem, viz ukázka na druhé straně).

Nikoli *muž, sedě pohodlně v klubovce, četl noviny*, ale třeba *muž, uvelebený v klubovce, četl...*

ukázky

V některých případech mohou i v současných překladech přechodníky působit přirozeně:

*déle než věčnost zmítal jsem se mezi čtyřmi stěnami a **drže** se za hrdlo, prosil jsem Boha, aby mne déle neuvrhoval v takové ponížení (M-P, přel. Konvička).*

Musejí však být správně utvořeny:

Ani s citem pro mateřštinu na tom není překladatelka nejlépe. Zřejmě patří k mladší generaci, která ani netuší, že se tvarosloví přechodníků řídí nějakými pravidly, jinak by nemohla napsat „*Jagoda, uvědomujíce si*“ (koncovka –íce je vyhrazena pro množné číslo). (Petr Adámek, anticena za rok 2005)

Většinou však přechodníky dělají český text příliš těžkopádným:

Мир был так велик, что можно было запыхаться, пробежав от одной его границы к другой, так ярок, что Юзуфу иногда не хватало воздуха и он зажмуривался, как от слепящего света.

Svět byl tak ohromný, že doběhnuv od jedné jeho hranice k druhé býval skoro celý udýchaný.

Raději:

Svět byl tak veliký, že člověk až popadal dech, když chtěl přeběhnout z jednoho konce na druhý, a tak zářivý, že Jusuf někdy lapal po dechu a mžoural očima, jako by ho oslepilo příliš jasné světlo.

7. Úzus

Překladatel je při své práci konfrontován se dvěma systémy norem, přičemž musí být schopen je striktně oddělovat. Jako čtenář (pasivně) vnímá normy jazyka, ze kterého překládá (a poučeně ví, co, proč a jak), při tvorbě translátu však **podléhá normám platným v cílovém jazyce**.

Tyto normy se mohou velice lišit a může se jednat o normy pravopisné: **rozdíl v psaní velkých písmen, spojovníků ap., psaní uvozovek** (české, francouzské, americké...) až po **zvyk překládat či nepřekládat citáty, dialogy ap.** V ruském textu je zvykem nechávat cizí reálie, citáty, dialogy ap. nepřeložené (čtenář musí číst aktivně). V českém (a např. i americkém) prostředí není na čtenáře kladena taková odpovědnost a citáty se obvykle překládají, reálie se (mnohdy nemístně) lokalizují, filmy se dabují ap.

8. Překlad expletiv (bezobsažných slov)

pak, jen, tedy, přece, prostě, jako, třeba...

Expletiva mají v textu svoji funkci, neboť dávají textu správnou intonaci, vyrovnávají rytmus sdělení, činí řeč živou a plynulou a v neposlední řadě umožňují mluvčímu se zamyslet a nadechnout, recipientovi zase dávají čas, aby mu sdělení „doklaplo“.

Průměrná živá řeč obsahuje až 50 % redundantních sdělení. Na to bychom měli (do určité míry) myslet i v beletrii, která se snaží o vytvoření dojmu živé řeči (živou řečí však nikdy být nemůže, musíme tedy najít vhodný kompromis). Naopak vyvarovat bychom se expletivům měli při psaní odborných či akademických textů.

...nalezení vhodného kompromisu

*...Nejde jen o příběhy těch, s nimiž mluvila, byť každý z nich se převyprávěn stává povídkou - ale také o **jazyk**. Lidé obvykle nemluví literárním jazykem, jenže Alexijevičová dokáže jejich vyprávění přepsat do formy, **jež zachovává autenticitu a současně se stává literaturou.***

(Respekt 42/2015 , Světlana Alexijevičová si Nobelovu cenu zaslouží jako málokdo).

9. Slůvka kontaktová

hele, že, vid', není-liž pravda, poslyš, řekni...

- Nepřekládáme vůbec nebo podle úzu daného jazyka

Fatická funkce řeči - není důležité, co říkáme, ale že něco říkáme (takové dialogy či monology můžeme překládat zcela na základě této fatické funkce, nikoli na základě jejich obsahu, který tak můžeme zcela zaměnit). *Debaty o počasí v Anglii, povzdechnutí v čekárně u doktora (to je ale doba, co?...) apod.*

Pokud nechceme zachovat místní kolorit nebo idiolekt mluvící osoby, nemusíme v některých případech tyto věty vůbec překládat.

10. Jak překládat oslovení?

V každé zemi je úzus jiný a ten musíme vždy zachovávat.

Např. ruské oslovení *jménem a patronymem* odpovídá českému *pan Novák*, případně v akademickém prostředí *pan + akad. titul*, v prac. prostředí *pan + funkce* (*pan profesor, pan inženýr, pan doktor, pan ředitel...*)

Pozor na české *paní* (*pani*), které může být dehonestující (*tak kam to chcete, paninko, s tím na mě nechodte, pani*). V české úzu je žena oslovována jako *mladá paní* mnohdy až do padesátky. Nadbytek *paní* je možné nahradit slovem *prosím*: *Kam to mám postavit, paní?* = *Kam to mám postavit, prosím?*

Stejně tak nadužívání slova *pan* působí v českém kontextu rušivě: *Ano, pane. Ne, pane. Půjdete k obědu, pane?*

Český úzus velí zdvořilostní oslovení buď vynechat nebo jej nahradit titulem/profesí: pane profesore, pane řediteli ap.

11. Překlad vlastních jmen

Překlad (kalk), substituce (funkční analogie), transkripce/transliterace, kompenzace pomocí apelativ na jiném místě, transpozice a exonyma, deonymizace
Adaptovat nebo neadaptovat?

Nomen omen - transkribovat a zanechat pův. kolorit spojený se ztrátou významu? Je to jedno z řešení, kdy vlastnosti obsažené ve jméně je možné **kompenzovat** lexikálně, stylisticky, idiolektem ap.

Pro některé oblasti panují závazná pravidla: méně známá toponyma transkribujeme, obecně známá překládáme; jména panovníků a svatých transponujeme; názvy novin transplantujeme...

a. Antroponyma (jména lidských bytostí)

- Křestní jména a příjmení většinou **transkribujeme**/transliterujeme.
- U některých jmen je v beletrii vhodná **adaptace** (Юлия - Julie, Мария - Marie, někdy je však sporná: Улицкая - Ulická nebo Ulickaja?).
- Mužská příjmení **neadaptujeme** (Достоевский = Dostojevskij nikoli *Dostojevský).
- **Přechylování** je **doporučené**, ale **sporné** (Анна Каренина - Anna Karenina nebo Kareninová? Лихачёва - Lichačová nebo Lichačevová? Цветаева - Cvetajeva nebo Cvetajevová?).
- Problematické je **skloňování**, většinou připojujeme české pádové koncovky k základnímu tvaru bez sufixu (Dostojevskij - bez Dostojevského, Ulickaja - bez Ulické).

a. Antroponyma (jména lidských bytostí)

- Křestní jména bychom v překladu neměli nahrazovat vlastními variantami (Михаил = Michail, nikoli Michal), výjimkou však může být adaptace koncovky.
- Pozor si musíme dávat na transkripční přenos **derivátů** křestních jmen (Lenka = Ленка?).
- **Mluvící jména (nomen onem)** většinou převádíme pomocí **kalku** (Башмачник = Botičkyn) nebo **substituce** (Иудушка = Uřírek), někdy je však vhodnější **transkripce**, aby byl zachován ruský kolorit (П. П. Лужин = P. P. Lužin, nikoli Kalužin), díky blízkosti slovanských jazyků transkripce často zachová jak kolorit, tak sémantické pole (Родion Romanovič Raskolnikov).

a. Antroponyma (jména lidských bytostí)

- Problematický je přenos jmen, pokud do překladu vstupuje **třetí jazyk** (Вильгельм Карлович Кюхельбекер = Vilgelm Karlovič Kjuhelbeker nebo Wilhelm Küchelbecker? Мюллер = Müller nebo Miller?). Musíme zjistit co nejvíce informací - národnost nositele jména, jazyk, kterým mluví a pod.

*В каждой группе был преподаватель. Марусе достался **пан Венчислав Глинский**, беженец из Кракова.*

** Každá skupina měla učitele. Marusja dostala **pana Věňčislava Glinského**, uprchlíka z Krakova. Raději Marusja dostala **Wieńczysława Glińskiego** (bez slova pan).*

- Přivlastňovací přídavná jména jsou v čj často v podobě shodného přívlastku, v rj častěji neshodného (...*chorobu, jež vypukla ve světoznámých **Holbenových sbírkách*** > *заболевание, возникшее во всемирно известных оранжереях **Голбена***)

a. Antroponyma (jména lidských bytostí)

- Jména monarchů a svatých **transponujeme** (*svatá Barbora* > *святая Варвара*, *nikoli Барбора* // *svatý Jiljí* > *святой Эгидий*, *nikoli Илју* či *Йилју* // *jak praví sv. Ambrož* > *как говорил святой Амбросий* // *Левий Матфей* > *Svatý Matouš*; *Житие Андрея Юродивого* > *Život Ondřeje Sařhradského*; *Житие Святителя Иоанна Милостивого* – *Život Jana Milostivého*).
- u žijících monarchů není toto pravidlo 100% dodržováno (*Charles, Prince of Wales* > *Чарльз, принц Уэльский*, *nikoli Карл*).
- Osobní jména hierarchů, církevních činitelů apod., kteří se nestali světci a nejsou známi a pod nějakým jménem zavedeni v kulturním prostředí přijímajícího jazyka jejich jména **transkribujeme** (*иеромонах Матфей* = *jeromonach Matfej*, *nikoli Matouš ani Matvěj* - !ne všichni teoretici překladu však s tímto přístupem souhlasí!).

b. Топонима

- Názvy zemí a větších měst většinou mají zavedenou podobu (**exonyma**), proto jejich převod vyhledáváme v encyklopediích, v jiném případě transkribujeme.
- Pokud se jedná o místní názvy využíváme transkripci, v případě výskytu **předmětné kategorie** (slova jako rybník, řeka, hora) převádíme pomocí **kalku/polokalku** (*Охотское море* > *Ochotské moře*, *Нáměstí svobody* > *Площадь Свободы*), ale i **transkripce** (*Mariánské Lázně* > *Марианске-Лазне*).
- Pokud vhodný překlad neexistuje, volíme substituci nebo sémantickou explikaci (*Лесопарковый переулок* – **ulice** *Lesoparkovuj pereulok*.)
- Převedené VJ musíme přizpůsobit topografickým pravidlům přijímajícího jazyka (pomlčky, velká písmena... *Český Krumlov* = *Чески-Крумлов*, *Jihomoravský kraj* = *Южно-Моравский край*).

rusky	česky
республика	republika
область	kraj (oblast)
край	kraj
район	kraj (část republiky)
	okres (část kraje)
	městský obvod/městská část, čtvrť (část města)
населённый пункт, село, деревня, поселёк, община, муниципалитет	obec (v odborné literatuře)
	město, městys, vesnice (v beletrii)
česky	rusky
kraj	край
okres	район
obec	община (населённый пункт, село, поселёк, муниципалитет)

Překlad vybraných předmětných kategorií územně-správních celků

c. Chrématonyma

- v publicistice jsou ve směru do rj často transplantována (как сообщила газета iDnes), v beletrii však méně
- v beletrii jsou nejčastěji převáděna pomocí transkripce či kalku:

*Пустяки. Если бы ты хоть немного развирался в физике, я бы растолковал тебе принцип работы моего **Карбюратора***. [*Название, данное инженером Марекком своему атомному котлу, разумеется, совершенно не соответствует его назначению, и это прискорбный результат того, что техники не знают латыни; более правильно это изобретение было назвать: **Комбуратор, Atomkettle, Carbowatt, Disgregator, Motor M., Bondymover, Hylergon, Molekularstoffzersetzungskrafttrad, E. W.** и прочее, то есть принять любое название из предлагавшихся позднее; прижилось, разумеется, самое неудачное.] (ČAPEK, Továrna na absolutno, přel. O. Malevič)*

ukázky (antroponyma)

Nevhodná? lokalizace (použití exonym):

- *Vaňka Durak = Hloupý Honza, Alice in Wonderland = Alenka v Říši divů*
- *Венедикт Ерофеев = na obálce knihy **Benedikt** (sic!) Jerofejev (překl. L. Konvička)*
- *Вы, конечно, спросите: а дальше, **Веничка**, а дальше - что тынул? = Vy se samozřejmě zeptáte - dál, **Běďo**, co sis dal? (Moskva Petuški zpáteční, překl. L. Konvička, s. 7)*

Opomenutí českého exonyma:

- Jen člověk v přechodném pomnutí všeobecného vzdělání může napsat „**Matěj** Evangelista“ (místo **Matouš**). (Petr Adámek v lektorském posudku na překlad knihy Tajný život Stalina, viz anticena skřípec za rok 2005)

Porušení české úzu (přechylování)

- „Hanna Arendt“ se v těchto krajích píše „Hannah Arendtová“. (V. Slezák)

ukázky (antroponyma ze třetích jazyků)

Transkripce místo původní formy při přenosu z třetího jazyka je nevhodná

„Theofil Gotie“ je správně (Theophile) „Gautier“. (V. Slezák, anticena za rok 2012)

Na závěr snad nejlepší perla. V knize je „drobná anekdota ze života skladatele Guna“. Dále se dovídáme, že „Guno měl tehdy kolem čtyřiceti let“. Teprve když si čtenář dá jméno dohromady s informací, že jde o operu Faust, dojde mu, že skladatel se ve skutečnosti jmenuje Gounod a anekdota tedy je „ze života skladatele Gounoda“ (Petr Adámek)

ukázky (toponyma)

Zvláště můžeme vydělit nepřesnosti v ruských toponytech – Teofan navštívoval seminář v jihoruském městě Orlu (nikoliv Orlov, 3x uvedeno špatně, s. 12), město v kalužské gubernii se jmenuje Kozel'sk (nikoliv Koselsk, s. 31), nezvykle zkomolená podoba názvu Optinské poustevny (česky též Optovy, od vl. jména Opta), tj. Optyna Pustyna, má být zřejmě přepisem z ruského pojmenování Optina Pustyň – v jednom sousloví tři gramatické lapy! (M. Řoutil)

Město „Zurych“ se česky jmenuje „Curych“ (německy Zürich). (Petr Adámek)

... místo Svaté říše římské máme *Svaté římské císařství*; místo *od krále Maďarů Ludvíka Andegawenského* bychom měli číst „od uherského krále Ludvíka z Anjou“; (V. Slezák)

12. O překladu titulů (ideonym)

Ruyslinck: název někdy vypovídá víc o autorovi než o knize.

Otokar Fischer: Název literárního díla je mnohdy umělecký čin: zhuštění obsahu do důmyslného slovního spojení, šťastně volený citát, „šťastný nález, založený na básnické intuici“ a spolu na zvláštnostech toho kterého jazyka.

- Název nesmí prozrazovat obsah, musí mít snadno zapamatovatelnou formu, musí vytvářet symbolický obraz, který má být výrazný, konkrétní a jedinečný.

Různá typologie názvů knih (Hrabák - Poetika, Levý - Umění překladu)

- název popisný (čistě sdělovací) - Život Klima Samgina
- název symbolizující

O překladu titulů (ideonym)

Další typologie (Ruyslinck)

- heslový název (pouhé substantivum jako heslo ve slovníku)
 - jméno protagonisty, či jeho jméno a příjmení, přízvisko, přezdívka...
- dvojdílný titul (...neboli...)
- citátový titul
- šanonový, spisový titul

Typologie českých a ruských názvů [viz zde](#).

U překladu ideonym vždy hledáme zavedený překlad: Nejznámější dílo Machiavelliho se v češtině nejmenuje „Kníže“, nýbrž „Vladař“ (Petr Adámek)

13. Dialekty

Je velmi lákavé se blýsknout a přeložit dialekt dialektem.

Jenže lokalizace idiolektu i dialektu některým z českých nářečí působí velmi rušivě (stejně jako nemístná transpozice jmen či toponym) a navíc je velmi často nedůsledná (překladaťelé dialekty obvykle neznají natolik dobře, aby byli schopni je dodržet v celém díle).

Ukázkou zdařilého překladu dialektů (či spíše idiolektů) je překlad Sorokinova románu Den Opričnika, který přeložil Libor Dvořák.

14. Lokalizace v uměleckém překladu

Lokalizace spočívá v transpozici do cílového (zde českého) prostředí : použijí české reálie, česká jména, česká přísloví, dialekty atp., je však velmi těžké zachovat důslednost.

Od takového překladu se dnes již upustilo, ve vyšší míře je lokalizace opodstatnitelná jen v dětské literatuře.

Druhou cestou je ponechat v přeloženém díle cizí kolorit se vším všudy, to však mnohdy není možné, protože přeložené dílo vždy bude **útvarem hybridním**, ve kterém se prolíná předloha a její převod do nového prostředí (zlatá středí cesta).

Неточка Незванова = Aninka Nězvanovová nebo Nětočka Nězvanovová?

Венедикт Ерофеев = Benedikt Jerofejev nebo Venědikt Jerofejev?

14.1. Krajové lokalizace

Každý mluvčí má svůj idiolekt, tj. množinu všech paradigmatických a syntaktických znaků i obsahů jim přiřazených, kterou daný jednatel ovládá. Překladatel vnímá předlohu v rozsahu svého **pasivního** idiolektu, ale tlumočí jej svým **aktivním** idiolektem.

Při překladu musíme zachovat místní kolorit originálu, ale musíme také odevzdat dílo, které by mělo působit, jako by bylo napsáno česky a zároveň pojednávalo o dané zemi. Ale právě proto, že každý máme svůj idiolekt, každý jsme odjinud, máme své vzpomínky a zkušenosti, už předlohu vnímáme každý jinak (překlad je vždy interpretace).

Mezi reálnou skutečností a její konkretizací stojí tři velké faktory:

- **autor**, který si pro popis skutečnosti vybírá určitý styl a lexikum;
- **překladatel**, jehož recepce díla je závislá na jeho životní zkušenosti a který poté svou recepci zhmotní do slov pomocí svého stylu a svého lexika;
- **čtenář**, který konkretizuje tuto nadvakrát podanou a stylizovanou verzi.

Ideálem je, aby čtenářova konkretizace popisované skutečnosti přesně odpovídala té skutečnosti, kterou popisoval autor. Jenže často neodpovídá. Proč?

Protože překladatel často nedokáže potlačit nutkání lokalizovat podle svého. Nejde jen o přenášení českých reálií do cizího prostředí nebo počesťování vlastních i místních jmen, nýbrž o celé přestylizování a užívání „svých oblíbených výrazů“ z vlastního idiolektu.

Pirog, vatrushka - koláč, buchta, netynka, hnětanko, hnětenka, metýnka, placka, šáteček... které slovo jsme slychali v dětství a případně nám neutrální? A komu ještě přijde neutrální?

Pokrmu můžeme překládat zdvojeně, abychom zachovali kolorit i obsah (*dal si tvarohový koláč, kterému v Rusku říkají vatrushka*). **Ale je možné i ponechat nevysvětlený pojem, ať se snaží také čtenář, ať má sám radost z pochopeného výrazu, který si musel dohledat.**

ukázka nepovedené? lokalizace

- А у вас чего - только музыка?

- Почему "только музыка"? **Бефстроганов** есть, **пирожное**. Вымя...

Опять подступила тошнота.

- А херес?

- А хересу нет.

- Интересно. Вымя есть, а хересу нет!

„Máte něco kromě hudby?“

„Proč, kromě hudby? Máme **karbanátky**, **pirohy**, **vemínka**...“ /stroganov, zákusky/

Zase se mi zvedl žaludek.

„A **cheres**?“ /český čtenář nemusí pochopit, že jde o alkohol - jerez, sherry/

„Cheres není.“

„Zajímavé. Vemínko je a cheres není.“

15. Problematika synonym a stylových vrstev

V oblasti stylu literárních textů vymežeme:

- fonologická synonyma (mladý x mladej)
- morfologická synonyma (kupuji x kupuju)
- lexikální synonyma (strážník x policista x policajt x SNB/esenbák)
- ideografická synonyma, jež obsahují hodnocení (kůň x oř x herka)
- dobově determinovaná synonyma (strážník x příslušník SNB x policista). Užitím některých (zvláště moderních) výrazů překlad datujeme. A čím módnější výraz volíme, tím dříve zastará.

Více o jazykovém rozvrstvení češtiny a o tenké hranici mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním viz **Hronek, Sgall - Čeština bez příkras.**

Synonyma můžeme vyhledávat např. v Českém slovníku věcném a synonymickém (1969).

15. 1. Obecná čeština

Pokud se rozhodneme text (mluvu určité osoby) přeložit obecnou češtinou, musíme si dát pozor na důslednost. V jazycích, ze kterých překládáme, může taková vrstva existovat v rovině lexikální, obvykle nikoli v rovině morfologické. Někdy je proto lepší se omezit i v češtině pouze na výběr slov a stylistických prostředků.

Překladaelé mají někdy tendenci vybírat expresivní výraz, kde je v originále neutrální, bezpříznakové slovo - nesmíme však svého autora opravovat, vylepšovat ani jinak znásilňovat (záměrně strohý styl je idiolektem některých autorů). Tedy větu *Na stromě seděl pták* nesmíme přeložit jako *Na bučisku seděl barevnej strnad*.

ukázky

- *Брось считать, что ты выше других... что мы мелкая сошка, а ты Каин и Манфред...*

- *Да с чего вы взяли!..*

- *А вот с того и взяли. Ты пиво сегодня пил?*

„*Přestaň si myslet, že **si** něco lepšího... že **my sme** nějaký pól a ty **Kain a Manfred.**“*

„*Jak jste na to tohle přišli?*“

„*Jak **sme** na to přišli?! Měl si **neska** pivo?*“

používání nevhodných hovorových výrazů („jeho přiblblé útěchy“ místo vhodnějšího a originálnějšího „дурацкие его утешения“ odpovídajícího „jeho hloupé útěchy“, s. 262) (M. Řoutil)

16. Překlad idiomatiky a frazeologie, přísloví...

Podle Otokara Fišera je překlad podobný tomu, jako bychom skladbu pro varhany hráli na housle, ale musíme ji zahrát tak, jako by ji její původce byl složil, kdyby byl na housle pomýšlel.

To platí dvojnásob o idiomech, které doslova překládat nejde, ale každý nepřeložený idiom je smutná ztráta a může vyvolat lavinu problémů, když autor originálu pomocí idiomu rozehraje hru slov a významů. Každý posun vyvolá lavinu dalších a ne vždy je snadné důsledně dodržet všechny změny.

Možným řešením je vypuštění idiomu a jeho **kompence** na jiném místě. Ale pozor, vždy jen 1:1!

Vhodnější může být **rozšíření výrazu**, tedy transpozice původního idiomu na český a následné uvedení doslovného překladu původního výrazu: *Přišel s křížkem po funuse, nebo - jak se v kraji říká - s hořčicí po jídle*. Výhoda je ta, že čtenáře seznámíme s místním koloritem a mentalitou (vzdělávací fce literatury), navíc můžeme pokračovat v autorově jazykové hře. Na druhou stranu je to řešení někdy trochu neobratné a nesmíme jej využívat příliš často.

Dalším řešením mohou být vysvětlivky v textu (**zelná polévka Šči**) či poznámky pod čarou, ty ale v překladu beletrie mohou působit velice rušivým dojmem.

Obsahuje-li **přirovnání** nějakou cílovému publiku pravděpodobně neznámou osobu, není dobré ji v přirovnání substituovat, ale vybrat raději zcela jiný idiom. Čtenář by totiž při substituci mohl získat dojem, že daná osoba je v původním prostředí natolik známá, že pronikla i do idiomatiky.

Např. v Nizozemí se používá idiom *mluví jak Brugman*, což znamená, že je velmi učený. Do češtiny to nemůžeme přeložit *Mluví jako Palacký*, ale třeba že *Mluví jako kniha*. Stejně tak ruské přísloví *Хватит Ваньку валять* přeložíme jako *Nedělej ze sebe šaška*.

Vhodná řešení je dobré hledat v Slovníku české frazeologie a idiomatiky (konkrétně pro tento případ první díl Přirovnání), případně v překladových frazeologických slovnících.

ukázku

*Я уважаю твою сестру. Но у нее мужской склад ума, ей безразлично все, чем живут женщины, она презирает меня, я знаю. **Нина - синий чулок.** Я не ставлю ей это в вину, уважаю ее стремления, она общественница, это хорошо, прекрасно! Но не все созданы такими.*

*„Vážím si tvé sestry, chodily jsme spolu do školy devět let. Ale ona má mužský způsob myšlení, ženské záležitosti ji nezajímají, opovrhuje mnou, já to vím. **Nina je modrá punčocha.** Nezazlívám jí to, vážím si její práce, je veřejně činná, to je dobré, ohromné! Ale každá žena k tomu není stvořena (Rybakov, Děti Arbatu, přel. Vlasta Tafelová).*

Řešení správné, ale dnes již zastaralé (i když stále je obsaženo ve frazeologickém slovníku)

Modrá punčocha

Snad málokterý termín vystřídal během poměrně krátké doby tolik významů jako právě modrá punčocha. V 17. a 18. století tak byli v Anglii nazýváni soudní úředníci, po roce 1750 se jako modré punčochy označovali příslušníci anglických literárních kruhů, kteří zapáleně bojovali proti stále rostoucí přehnané péči o zevnějšek. Nejčastěji je však pojem modrá punčocha chápán jako posměšná přezdívka pro ženy - intelektuálky. Kolem roku 1750 se totiž skupina žen soustředovala kolem anglického učenice Benjamina Stillingfleetu aby v improvizovaných diskusních večírcích řešila některé intelektuální problémy. Stillingfleet prý s oblibou nosil modré podkolenky a tak nevrlý manžel jedné ze zúčastněných žen nazýval tyto večírky setkáními Společnosti modré punčochy. Pojem se brzy rozšířil po celé Evropě a byl hojně frekventován po dlouhá léta. V dnešní době je již ale v tomto významu používán stále méně často.

17. Tabu, sprostá slova, sexuální témata

Je velmi těžké udržet stejnou sílu pepného výrazu, tj. lexikum ani neobrušovat, ani neexpresivizovat.

I v této oblasti platí, že bychom si před překladem měli přečíst původní českou literaturu z dané oblasti.

Pokud se na taková témata necítíme, nechme knihu přeložit někoho jiného!

18. Nadužívání instrumentálu

Nikoli *jevilo se mi pravdou, ale je pravda.*

Některé členy tohoto typu frazeologismů se jeví volnými...

19. Nadužívání genitivu u posesivních adjektiv

Pro ruštinu je typické přivlastňovat neshodným přívlastkem (машина отца), zatímco pro češtinu přívlastkem shodným (otcovo auto).

ukázka:

Zřejmě ovlivněna ruštinou nadužívá překladatelka 2. pád v přivlastňovacím významu. Předpokládám, že ve škole slyšela o Newtonovu zákonu, nikoli o zákonu Newtona. Takových případů by se v knize našlo nepřeberně. (Petr Adámek)

20.1 Zájmena: nadužívání přivlastňovacích zájmen

Ne moje šaty se zmačkaly, ale zmačkaly se mi šaty, ne její tvář byla nehybná, ale tvář měla nehybnou, ne Moje tužka spadla pod stůl, ale tužka mi spadla pod stůl.

Dativ etický (jinak též dativ sdílnosti) - ve zdrojových jazycích jej obvykle nenajdeme, ale text krásně zčeštuje a dělá mluvu jednající postavy velmi přirozenou. Nejlépe se hodí do vět bezagentních, tj. do vět, kde není původce děje a kde je vyjádřen formální podmět: *To je vám ale krása! To vám jdu takhle jednou po ulici...*

Dejte někomu přeložit větu *Já ti pošlu kluka k babičce a on si ti mně tam zlomí nohu.*

20.2 Zájmena: přivlastňovací zájmeno svůj

V češtině se vždy přivlastňuje podmětu pomocí zájmena svůj.

Smekl jeho klobouk.

Shodte vaše přebytečná kila.

ukázka:

Rovněž jí (překladatelce) chybí cit pro rozdíl mezi „jeho“ a „svůj“, takže píše „za mříže posadil náčelníka jeho ochranky“, „zval (si) lékaře z důvodu jeho nachlazení“ (stylistický skvost!), „Stalinova dcera milovala na Stalinovi podle jejích výpovědí...“, „Největší knihovnu měl až do spáchání sebevraždy jeho ženy ve svém domě“ (rovněž skvost) (Petr Adámek).

21. Rozvitý přívlastek před substantivem

Rozvité přívlastky dávat raději až za substantivum.

*Nedůvěřivě se dívala na **nahoru a dolů se pohybující** větévku - srovnat slovosled.*

Кроме этого, их также объединяет неуместность расположения.

*Spojuje je i **nemístnost umístění**.*

Raději: *Spojuje je i to, že jsou velmi nevhodně umístěny.*

22. Záměna vidu

- Vid původního slovesa by měl být zachován
 - *Když vykřiknu, všechno spadne, bál se Frits. Lépe lekl se Frits*
 - *Kdes byl, ptala se matka při vcházení do místnosti. Lépe zeptala se matka, když vešla do místnosti.*
 - *Vysvětloval/a = vysvětlil/a, pokud jde o jednorázovou akci.*
 - *Tak je to, říká se smíchem = Tak je to, řekne se smíchem, nebo ještě lépe Tak je to, zasměje se.*

Есть стакан и есть бутерброд, чтобы не стошнило. - Mám stakan, mám obložený chleba, aby mi nebylo zle /aby se mi nenaivalilo/. (M-P, s. 17, překl. Konvička)

23. Falešní přátelé překladatele (na úrovni lexika)

Náš překladatel podlehl, a tak „**bezcenne relikwie**“ jsou u něho samozřejmě **bezenné ostatky** místo **drahocenné**, nesmírně vzácné. Z kontextu se to dalo vytušit bez námahy. Královna plnila místo **povinností** jen **manželské požadavky**, ale stejně se dostala do **polských pověstí** (myšleno **románů**, což je náležitý překlad výrazu „powieść“). Předcházela tomu **manželská hostina** na krakovském Wawelu, třebaže „**konsumpeja małżeństwa**“ znamená vsutku něco docela jiného než požívání pokrmů. Na svatbě nemohl chybět ani strýc **mladé panny** („**panna młoda**“ = **nevěsta**), která byla jednou z urozených nevěst Evropy („**niewiasta**“ = **žena, dáma**). Při zmínce o Prašném mostě na Hradčanech se říká, že tam shořel v roce 1757 **další most**, originál ovšem praví, že „**most kolejny raz spłonął**“ = shořel znovu, šlo o **stejný most**. V překladatelově podání je „**książe**“ kněz místo kníže, „**imieniny**“ (= jmeniny) jsou narozeniny, „**bratanek**“ (= synovec) je jak jinak než bratranec a „**lew morski**“ mořský lev, třebaže je to **lachtan**. (Slezák)

На улицах встречались монахи **≠** Na ulicích se stále potkávali mniši, начальник края **≠** náčelník kraje, чтобы поступить в университет **≠** abych postoupil na univerzitu (M. Řoutil)

24. Překlad z typologicky příbuzného jazyka

Je mnohdy náročnější než překlad z jazyka nepříbuzného, musíme si dávat pozor především na:

- slovosled
- zájmena
- lexikum (falešní přátelé překladatele)
- nesprávné předložky: Byla pravoslavné víry podle narození (M. Řoutil)
- doslovný překlad: Přísluví „Les kácejí – třísky lítají“ zní v češtině „Když se kácí les, lítají třísky“.

POUŽITÁ A DOPORUČENÁ LITERATURA

Text přednášky vychází z následujících zdrojů:

KRIJTOVÁ, Olga. Pozvání k překladatelské praxi: kapitoly o překládání beletrie.

Praha: Karolinum, 2000. 74 s. ISBN 80-7184-215-X.

KNITTLOVÁ, Dagmar. K teorii a praxi překladu

KNITTLOVÁ, Dagmar. Překlad a překládání

KUFNEROVÁ, Z. Překládání a čeština

HRDLIČKA, M. Překladatelské miniatury

MAGINCOVÁ, Dagmar. Příručka nakladatelského redaktora. Červený Kostelec:

Pavel Mervart, 2008.

<http://eldum.phil.muni.cz/course/view.php?id=13>

<http://interkom.vecnost.cz/2001/20010455.htm>

Zdroje ukázek

Posudky na knihy vydané v rámci anticeny Skřípec, dostupné dostupné online na

<http://www.obecprekladatelů.cz/cz/ceny--stipendia/anticena-skripec>

- Adámek, Petr: Lektorský posudek Překlad knihy „Tajný život Stalina“ Přeložila Anděla Kramlová Vyd. Nakladatelství Fontána, Olomouc 2005
- Řoutil, Milan: Lektorský posudek k překladu knihy Nikolaje Berďajeva Vlastní životopis (přel. Markéta Válková, redaktor Michal Altrichter, vydalo nakl. Centra Aletti Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2005, 439 s.)
- Slezák, Vratislav: Posudek na české vydání knihy Leszka Mazana: Polská Praha aneb Jak se z půlky stala polka.

Dále

- Řoutil, Milan: Recenze na knihu Teofan Zatvornik: Povzbuzení k duchovnímu životu, <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2005-5/Teofan-Zatvornik-Povzbuzeni-k-duchovnimu-zivotu.html>
- Jerofejev, Venědikt: Moskva Petuški zpáteční, přel. Libor Konvička, vydalo nakl. Prométej